

KENYERES JÁNOS

## A „Másik” mint magyar

A MAGYAROK ÁBRÁZOLÁSA A KANADAI IRODALOMBAN

Az elmúlt években a migráció globális problémává vált, heves viták folynak a bevándorlásról és következményeiről. Európára különösen igaz ez, a politika és a közgondolkodás a bevándorlók és menekültek érkezését egyre több helyen veszélyes folyamatnak tekinti, amely már a fennálló társadalmi rendet, az etnikailag és kulturálisan egységes, homogén entitásként fel-fogott nemzet létét fenyegeti. Ebben a politikai-ideológiai környezetben érdekes és érdemes megvizsgálni, hogy a magyarokat mint bevándorlókat vajon miként fogadták és fogadják Kanadában.

A következő oldalakon ezt a kérdést irodalmi alkotásokon keresztül kísérlem meg bemutatni, olyan írók művei alapján, akik nem kanadai magyarok. A „nem kanadai magyar” önkényes, sőt nem is irodalmi kategória, de elkerülhetetlen annak érdekében, hogy megtudjuk, választott hazájukban miként viszonyulnak az újonnan jöttekhez – esetünkben a magyarokhoz – honfitársaik, a többségi társadalom tagjai. Kanada minden szempontból multikulturális ország, ahol a bevándorlást az egymást váltó liberális és konzervatív kormányok és a közvélemény túlnyomó része is évtizedek óta pozitív, nemzetépítő folyamatnak tekinti. Az irodalom egyfajta ellenpróbaként szolgálhat arra, hogy ez, a hivatalos politika által is támogatott eszme miként testesül meg a művészetben. Ezek az irodalmi ábrázolások így az érem másik oldalát mutatják meg.

Egyes művekben a magyar alakoknak egyáltalán nincsenek olyan különleges sajátosságai, amelyek Magyarországhoz vagy a magyarsághoz kötnék őket. Ahogy Richard Teleky írja Michael Ondaatje *Az angol beteg* (1992) című regényéről: „Almásyról nem tudunk meg semmit, ami magyar identitással ruházná fel. Etnikai hovatartozása jelentéskéntüli – csupán egy szó...”<sup>1</sup> Ez ugyan részben igaz, azonban az a tény, hogy az angol beteg magyar gróf, mégis hozzájárul a főszereplő különlegességéhez. A „magyar” szó más művekben is egyfajta furcsaságot, idegenséget, a másság hangulatát fejezi ki, amely gyakran keveredik a kelet- vagy közép-európaiságra, a kelet- vagy közép-európai régióra vonatkoztatott elnagyolt sztereotípiákkal. Az a kijelentés, hogy a „magyar” mint jelző jelentéskéntüli csak annyiban igaz, hogy a magyar identitás jellege nincs pontosan meghatározva, de a többi szereplő, a narrátor vagy a feltételezett olvasó társadalmi szintjétől, gondolkodásmódjától vagy nézőpontjától való eltérést, a másságot és idegenséget kifejezi. A következő oldalakon a teljesség igénye nélkül szeretném felidézni a magyar karakterek megjelenítését a kanadai angol nyelvű irodalomban, amelynek során az egyszerűbb irodalmi ábrázolásoktól haladok az összetettebb reprezentációk felé.

<sup>1</sup> TELEKY, Richard, *Hungarian Rhapsodies: Essays on Ethnicity, Identity and Culture*, Seattle, WA: University of Washington Press, 1997, 61. Saját fordításom.



Sinclair Ross *As for Me and My House* (*Én azonban és az én házam*) című, magyarul eddig kiadatlan regénye a nagy gazdasági válság idején játszódik, és egy lelkész feleségének fiktív naplóbejegyzéseiből áll.<sup>2</sup> Az 1941-ben napvilágot látott regényben a következő sorokat olvassuk: „[...] aztán azzal folytatta, hogy mesélt az egyik fiúról, akinek meg szokta engedni, hogy lovagoljon. Steve volt a neve, román vagy magyar, tizenkét-tizenhárom év körüli, akinek az anyja meghalt, az apja meg a vasútnál dolgozik. Nem törődnek vele rendesen, egy kis vityillóban lakik az apjával és valami másik nővel az állomás mellett.”<sup>3</sup>

A történet háttérében egy ellenséges kisvárosi közösség jelenik meg, amely nem hajlandó befogadni, nem hajlandó elfogadni a fiút. Steve románként vagy magyarként való azonosítása egyértelműen jelzi, hogy a gyerek kelet-európai háttere a fontos, amely Ross regényében a szegénységgel és a rossz bánásmóddal kapcsolódik össze. Azonban Steve személyében a pozitív és negatív jegyek egyaránt megtalálhatók: „Érzékeny és ingerlékeny, szenvedélyes és gyors öklű” (48), „nyugtalanítóan jóképű fiú. Végtagjai lazák és arányosak (54)”; de a beszédén érződik az idegenség: „Jól beszél angolul, de olyan erővel és hanghordozással, amely a mi monoton hanglejtésünkkel szemben kissé indulatosnak tűnik” (55).

A regénybeli történetben a lelkész és felesége szeretnék örökbe fogadni a fiút, de a terv meghiúsul: két katolikus pap érkezik, akik vallási okokból egy árvaházba viszik.

Leonard Cohen első regényében, a *Kedvenc játékban* (amely angolul *The Favourite Game* címmel 1993-ban jelent meg) e sorok olvashatók: „Steve, a magyar traktoros haladt el az erkély alatt, és egy bokorról fehér virágot szakított. Újabb sportpályához földet egyengettek el, mocsarat töltöttek fel”.<sup>4</sup>

Később a következőket is megtudjuk: „Martin Stark 1958 augusztusának első hetében halt meg. Véletlenül ütötte el a lápon dolgozó buldózer. A buldózer vezetője, a Steve nevű magyar észre sem vette, hogy elütött valakit; azt hitte, csak a szokásos fűcsomókon, gyökereken, köveken bukdácsol. Martin bizonyára a nádasban rejtőzött, hogy jobban hozzáférjen az ellenségeihez” (286).

Bár az kiderül, hogy nem indul eljárás Steve ellen gondatlan emberölésért, többet nem tud meg az olvasó Steve-ről, a magyar munkásról.

Margaret Laurence 1966-ban publikált *A Jest of God* (Isten tréfája) című regényében a Parthenon Kávéház tulajdonosát rövid o-val írt „Miklos”-nak hívják. Ha csak ez az egy kis elírás van a nevében, akkor valószínűleg magyar, de ha az „s”-ről egy hacsek is hiányzik, akkor szlovák vagy cseh is lehet. A nemzetisége akkor sem derül ki, amikor a negyedik fejezetben ismét felbukkan: „A Parthenon Kávéház előtt Miklos lassú mozdulatokkal mossa a kirakatát, hogy a munka kitarson egész reggel, míg a felesége bent sztoikusán szolgálja ki a vendége-

<sup>2</sup> ROSS, Sinclair, *As for Me and My House*, 1941. Toronto: McClelland & Stewart, 1991. A mű címe bibliai utalás: „én azonban és az én házam az Úrnak szolgálunk” (Józsua 24:15).

<sup>3</sup> Uo. 48. A regényből vett idézetek saját fordításaim.

<sup>4</sup> COHEN, Leonard. *A kedvenc játék*. Fordította: SZÜR-SZABÓ Katalin. Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó, 2003, 277.

ket”.<sup>5</sup> Később, a kilencedik fejezetben ismét szó van róla röviden, de anélkül, hogy a nemzeti-ségéről vagy bármely egyéb ismertetőjegyről többet megtudnánk:

„Kérem, kaphatnék – kaphatnék még egy kávét?”

„Természetesen, asszonyom.”

Asszonyom. Tíz évvel ezelőtt Miklos kisasszonynak szólított volna. Beépített légkondicionálója van, hogy úgy jelezze az évek múlását, hogy ne kelljen észrevenni. (195)

Egy félig árva fiú, akit elhanyagol az apja; egy traktoros-buldózeres férfi; egy kávéház tulajdonos, aki a kirakatát mossa: ha ezeket az ismertetőjegyeket összeadjuk, meglehetősen világos képet kapunk a Kanadába bevándorolt magyarok vagy kelet-európaiak szociális helyzetéről.

Léteznek azonban más asszociációk, más képzetek is, amelyeket a „magyar” szó felidéz: Leonard Cohen „Take This Waltz” (1986) című híres dalában, amelynek Frederico Garcia Lorca verse, a „Pequeño vals vienés” (Weöres Sándor fordításában „Kis bécsi keringő”) adja az alapját, a „magyar lámpák” („Hungarian lanterns”) patinás és dekadens közép-európai hangulatot teremtenek, hiszen e magyar lámpák Cohen dalában Béccsel kapcsolódnak össze: „Van most Bécsben tíz csinos nő [...] Van egy koncertterem Bécsben [...] egy magyar lámpákkal teli álomban.”<sup>6</sup>

Máshol a magyar szó nem csupán egyetlen lényegi tulajdonságra utaló kifejezés, hanem a kevertséget, összetettséget, a hibriditást is magában hordozza. Robertson Davies *Lázadó angyalok* című, angolul 1981-ben megjelent regényében például a több narrátor közül az egyik női elbeszélő félig magyar cigány, félig lengyel: „Nem minden cigány él nomád életet, anyám családja már több nemzedéken át zenészekből állt Budapesten, mert a muzsikos cigányok inkább játszanak kényelmes éttermekben, tisztí klubokban és gazdag emberek házában, minthogy országutakon vándoroljanak. [...]”

Apám erős jellem volt, és bár nagyon szerette anyámat, és imádta benne a cigánylányt, a családban teljesen nyilvánvalóan a lengyel felsőbb osztálybeli szokásokat akarta meghonosítani. Anyám úgy öltözködött, mint egy jómódú asszony, és néhány jobbfejű üzlet elfojtotta benne a rikító színek és a lompos ruhaforma iránti vonzalmát. Ritkán beszélt cigányul, vagyis az anyanyelvén, akkor is csak velem és Yerkóval, míg apámmal rendszerint magyarul beszélgettek...”<sup>7</sup>

Az élénk jellemrajzokon kívül az olyan magyar szavak, mint az „Édesapa,” „Édesanya,” „Mamika” vagy „Ciganyak” (cigányok helyett) mind erősítik a felidézett-megalkotott hangulat hitelességét az angol nyelvű eredeti szövegben,<sup>8</sup> és e szavak jelentését az elbeszélő vagy gondosan megmagyarázza, vagy a jelentés kitalálható a szöveggörnyezetből. A magyar-cigány-lengyel hibrid identitás azonban a narrátor identitásválságába torkollik, amely éppen egy magyar tárgyú hangversenyen tör a felszínre: „Nem nagyon tetszett a koncert első fele, amelyben Dohnányi Fesztivál-nyitánya hangzott el, és valami Kodálytól; a karmester magyar

<sup>5</sup> LAURENCE, Margaret. *A Jest of God*. 1966. New York: Alfred A Knopf, 1970, 74. A regényből vett idézetek saját fordításaim.

<sup>6</sup> *Take This Waltz*, 1986. Audio. Saját fordításom.

<sup>7</sup> DAVIES, Robertson, *Lázadó angyalok*. Fordította: SZAFFRÓ Péter. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000, 182, 184.

<sup>8</sup> DAVIES, Robertson, *The Rebel Angels*, 1981, Toronto, Penguin Books, 1997, 132–133.



estével ajándékozott meg bennünket. Amikor Egressy megjelent a dobogón, hogy eljátssza Liszt második zongorahangversenyét, ellenérzéseim voltak vele szemben. Bedugtam a fületem [...] A tizenötödik alatt, melyben a Rákóczi-induló oly sok formában jelenik meg, összemomlottam érzelmileg – és bizonyos fokig fizikailag is, mert csak sírtam és sírtam, de annyira, hogy a zsebkendőmmel sem tudtam felszártani a könnyeimet.”<sup>9</sup>

A *Pi életével* világhírűvé lett Yann Martel *Self* című, 1997-ben megjelent regényében szereplő Tito felvidéki magyar származású. Martel gondos és felkészült szerző, így az egyes szám első személyű narráció elbeszélője kitér arra, hogy a Tito nem mondható tipikus magyar névnek, és hogy leginkább a jugoszláv Tito marsallra emlékeztet.<sup>10</sup> Ahogy Kürtösi Katalin megjegyzi: „Tito alakjának megrajzolásakor nyomon követhetjük, hogyan halad Martel az » egzotikus« bevándorló olykor sztereotípiákkal is felruházott figurájától a színesen vonzó egyéniségű szerető megjelenítéséig”.<sup>11</sup> A regény legkülönösebb magyar vonatkozású jellemzője azonban a magyar nyelv megjelenítése és használata; azon túl, hogy szerepel benne néhány magyar szó és kifejezés, négy és fél oldalon keresztül kéthasábos szöveget olvasunk, melyek közül az egyik Bartók *Kékszakállú herceg vára* Balázs Béla által írt librettójának magyar nyelvű (rövidített) részlete, míg a másik oszlop a narrátor azon lírai töprengéseit és érzelmekkel teli leírásait tartalmazza, amelyeket a magyar beszéd hallgatása, a magyar nyelv zeneisége vált ki belőle, ideértve a Tito személyiségében bekövetkező változásról szóló elmélkedést is, amelyet az egyik nyelvről a másikra való átváltás idéz elő. Ahogy a narrátor írja: „Amikor először hallottam Titót az anyanyelvén könnyedén és élvezettel beszélni, leesett az állam, ahogy később mondtam neki. Úgy tűnt, egy új Tito jött létre a szemem láttára. Megváltozott vonásokkal, egy másik tónussal a hangjában, eddig nem látott kifejezésekkel és gesztusokkal. Azt sem tudtam, hogy vajon ismerem-e ezt a Titót. Meg kellett érintenem a vállát, hogy megkérdezzem: »Tito, te vagy az?« Nevetett. »Igen, persze, én vagyok.« Megint Tito volt, és kaptam még egy vízumot az útlevelembe. Három év után is képes voltam rácsodálkozni az általa használt folyékony halandzsára.

Amikor nem akartam utazni, amikor kikapcsoltam, akkor a magyar nyelv lett a tengerpartom, egy olyan megnyugtató háttérzaj, amelyben lebegni tudtak az ábrándjaim. Mindenesetre akár ingyen utaztam a Malévon, akár a tengerparton ültem, soha nem voltam sokáig egyedül. Valaki, aki magyar volt, mindig félbeszakította az álmodozásomat olyan szavakkal, amelyeket értettem.”<sup>12</sup>

Martel szenvedélyesen érdeklik a különböző nyelvekben és a nyelvi játékokban rejlő lehetőségek, míg a regény cselekménye – a nővé vált főhős alakjával – erősen kötődik Virginia Woolf *Orlandójához*.

Martel *A helsinki Roccamatio család története* című (angolul 1993-ben megjelent) elbeszélésében is felbukkan egy-egy magyar vonatkozás. A cselekményben az elbeszélő és AIDS-es, haldokló barátja azzal töltik a hátralévő időt, hogy megírják egy fiktív, Helsinkiben élő család történetét, miközben felidéznek a 20. század történelmének legfontosabb eseményeit –

<sup>9</sup> 7. sz. jegyzetben i. m. 210–211.

<sup>10</sup> MARTEL, Yann, *Self*, Toronto, Vintage Canada, 1997, 250.

<sup>11</sup> KÜRTÖSI, Katalin, *Világok találkoznak: A 'másik' irodalmi ábrázolása Kanadában*, Szeged, Jate Press, 2010, 176.

<sup>12</sup> 10. sz. jegyzetben i. m., 263–264. Saját fordításom.

évenként egyet. 1956 Magyarországról: „1956: A Szovjetunió lerohanja Magyarországot, hogy megtörje az országot, mely nem hajlandó a kommunista totalitarizmus dobszávára menetelni. Az ország súlyos anyagi károkat szenved, kétszázezren menekülnek Nyugatra.”<sup>13</sup> Száraz tényeket felidéző dísztelen szavak ezek egy érzelmeiben gazdag történetben. Ha Martel elbeszélésének hihetünk ilyen kérdésekben, Magyarország 20. századi történelméből 1956-ra emlékszik leginkább a világ. A történet egyetlen másik magyar vonatkozása, hogy 1938-ban „Lazlo Biro, egy magyarországi születésű argentin feltalálja a töltőtollat” (59).

Margaret Atwood 1991-ben napvilágot látott novelláskötete címadó elbeszélése a „Wilderness Tips” (Tippek a vadonhoz). Az írás fő alakja George, „akinek a neve valójában nem George”.<sup>14</sup> George eredetileg magyar, „aki a negyvenes éveket szemétkupacokon való turkálással és kéregetéssel töltötte, és más olyan dolgokkal, amelyek nem gyerekeknek valók” (197). A történetben nincs szó a háborúról, nincs szó semmilyen mentő körülményről. Úgy tűnik, hogy a harmadik személyű elbeszélőt mindez nem érdekli. George 1956-ban menekült el Magyarországról, gátlástalan üzleti tranzakciók útján gazdag ember lett belőle Kanadában, és beházasodott egy tehetős ontariói családba. Torontóban először Prue szeretője lett, majd végül Portiát, Prue hűgát vette feleségül, bár időnként azért titokban továbbra is visszatért Prue-hoz. A történet Wacousta Lodge-ban, a család birtokán játszódik, amely nevet a nővérek dédapja választotta John Richardson regénye után, és ahol George mindig szívesen tölti az idejét. George jellemzése nem éppen hízelgő: ravasz, rókaszerű mosolya van, a szemfogai hosszúak, arcát az egyik szeme fölött egy „veszélyes kinézetű” seb ékesíti, és szeret bizarr történeteket mesélni (198). Ezen kívül nőcsábász, aki folyamatosan megcsalja a feleségét. Az elbeszélő mindent megtesz annak érdekében, hogy George-ban az olvasó ne nagyon bízzon.

Ahogy Kürtösi Katalin írja, a magyar „George” ábrázolásában Atwood „felhasználta a magyarokkal kapcsolatban a köztudatban élő sztereotípiákat is: ezek szerint egyrészt a magyarok különleges érzékiséggel vannak megáldva, valamint igen ügyesen feltalálják magukat nehéz helyzetekben – a közkeletű mondás szerint, ha egy magyar utánad megy be a forgóajtón, attól még előtted léphet ki onnan”.<sup>15</sup> Kürtösi objektív szemléletmódja és tárgyyszerűsége miatt nem tesz kritikai észrevételeket. E pártatlan nézőponttal szemben Richard Teleky Atwood narratív technikáját kemény szavakkal illeti, amelyek kritikai éle az egész novella értékét megkérdőjelezi: „Azáltal, hogy George emberi mivoltát egy komikus etnikai témává alacsonyítja, és viccet csinál etnikai hovartartozásából, a történet elveszti morális középpontját és a társadalomkritika lehetőségét,” majd azt is hozzáteszi, hogy George valóságától elrugaszkodott, túlzásokkal teli ábrázolása műfaji szempontból is törést jelent, hiszen eltér a történet életszerű, természetes kanadai szereplőinek megjelenítésétől.<sup>16</sup>

Telekynek mindebben igaza van, de kritikai észrevételeihez érdemes hozzáfűzni, hogy az elbeszélésben nincs egyetlen pozitív alak sem: a három nővérnek és fiútestvérüknek is megvannak a maguk hibái, és a narrátor kényesen ügyel arra, hogy távolságot tartson maga és

<sup>13</sup> MARTEL, Yann. *A helsinki Roccamatio család a tények tükrében*. Fordította: Pék Zoltán, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003, 74.

<sup>14</sup> ATWOOD, Margaret, *Wilderness Tips*, Toronto, McClelland & Stewart, 1991, 197. Az elbeszélésből vett idézetek saját fordításaim.

<sup>15</sup> 11. sz. jegyzetben i. m. 170.

<sup>16</sup> 1. sz. jegyzetben i. m. 59. Sajat fordításom.



szereplői között. Atwood elbeszélője ironikus, szellemes és távolságtartó, olyan valaki, aki élvezi, ha kellemetlenkedhet. Így George ábrázolása némileg durva és túlzó is. George kelet-európai, aki egyszer három embert is megölt, amihez az író hozzátesz ironikusan, hogy „bár közülük csak kettő volt feltétlenül szükséges”.<sup>17</sup> Kanadában ezen kívül kétes ügyletekben vett részt, és úgy lett igen gazdag, hogy kihasználta a kanadaiak jóindulatát: „Gyorsan csinált pénzt, aztán még többet. [...] az emberek fegyelmezetlenek voltak és bíztak benne, és könnyen zavarba jöttek az olyan célzásoktól, hogy nem toleránsak vagy nem vendégszeretők az idegenekkel szemben. Nem ismerték eléggé [...] Ha csak távolról céloztak arra, hogy nem értenek vele egyet, George még idegenebb akcentust vett fel, és sötét utalásokat tett a kommunista rémtettekre” (206–207).

George mássága a nyelvhasználatában és nyelvi kompetenciájában is megmutatkozik. A történet egy pontján kiönti a kávéját, majd magyarul kiált fel: „Fene egye meg!” (209). Erős akcentusán kívül egyes angol kifejezések megértése is nehézséget okoz neki. Elgondolkodik azon, hogy mit jelent a novella és a novelláskötet címét adó „Wilderness Tips” szóösszetétel (207), és az elbeszélő szerint a „tengernyi” kifejezés megértése is gondot jelent számára (202) – Atwood nyilván nem tudja, hogy a „tengernyi” metaforikus kifejezés jelentése egyértelmű minden magyar anyanyelvű embernek.<sup>18</sup>

A nővérek fiútestvére, Roland képtelen elfogadni George másságát; George-ot idegennek, bevándorlónak, nomádnak, barbárnak tartja: az autóban ülve látja „a kis hegyes tetejű új városi lakóházakat, amelyek olyanok, mint a sátrak, mint egy invázió. A gótok és a vandálok sátrai. A hunok és magyarok sátrai. George sátrai” (211). A George-ról alkotott kép hasonló az őslakosokkal kapcsolatos koloniális felfogáshoz, amely szerint az őslakosok civilizálatlanok, vérszomjasok és kegyetlenek, és veszélyt jelentenek a gyarmatosítókra.

Roland asszociációi egyáltalán nem hízelgőek George-ra, kanadai magyar honfitársaira vagy az óhazára nézve, azonban a történet diegetikus szintjén a magatartása és az üzleti életben elért sikerei miatt George éppen az ellenkezője ennek a vízióknak. Bár George bevándorló, valójában ő ennek az angolszász családnak az egyetlen sikeres tagja, ahol a három nővér és fiútestvérük nem képesek megvalósítani álmaikat. A család társadalmi státuszának megteremtője és hajdani képviselője a dédapa volt, akinek a festménye ott lóg a falon. A dédapát és George-ot kifejezetten összeköti és egymással azonosítja a szöveg, amikor az egyik nővér, Portia gondolataiba, érzéseibe enged bepillantást: „A dédapja figyeli őt a tükörben, rosszállóan, mint mindig, bár jóval Portia születése előtt meghalt. »Minden tőlem telhetőt megtettem«, mondja a dédapának. »Hozzámentem egy olyan férfihoz, mint amilyen te vagy. Egy rabló királyhoz«, (218). A történetben itt fordulat következik be: a szöveg lebontja a saját előítéleteit és George-ot a dédapa valódi leszármazottjaként és a család valódi példaképeként mintegy felemeli, aki így paradox módon pozitív karakterré válik. George ezen felmagasztalt képe akkor is megmarad az olvasóban, amikor Portia a történet végén öngyilkosságot követ el, miután szemtanúja lesz, hogy George, Pamelával, a testvérével megcsalja.

Mint láttuk, a magyar (vagy félig, vagy részben magyar) alakok ábrázolása a kanadai irodalomban különböző típusú bevándorlókat idéz fel, az alacsony társadalmi osztályokba tarto-

<sup>17</sup> Ld. 14. sz. jegyzetben i. m. 203.

<sup>18</sup> Az eredeti angol szövegben a „sea of maggots” kifejezés szerepel.

zóktól a művészileg inspiráló szereplőig, a kiismerhetetlen idegentől a sikeres és gazdag üzletemberig, és ezek különböző kombinációi egyaránt feltűnnek. Sőt, arra is van példa, hogy maga a magyar nyelv is jelentős szerephez jut. Ugyanakkor feltűnő, hogy a hivatalos kanadai multikulturális politika bevándorlókkal kapcsolatos segítőszándékú elgondolásai, tervei és konkrét intézkedései a vizsgált irodalmi alkotásokban csak korlátozottan tükröződnek vissza. Ennek egyik oka, hogy a vizsgált művek egy része még e politika bevezetése előtt született, a művészet pedig egyébként sem a politika szócsöve, másrészt az irodalom az emberi létezés, a sorskérdések és konfliktusok olyan mélyrétegeit tárja fel, amelyekre egy mégoly figyelmes, befogadó és segítőkész társadalmi légkör is csupán részben tud megoldást nyújtani.

A fentiekben áttekintett irodalmi művekből nem derül ki pontosan, hogy mit jelent a „magyar” jelző, de a kanadai irodalmi ábrázolások, ha egyszerre, szinoptikusan nézzük őket, a különböző formák, típusok és jellegzetességek figyelemreméltó változatosságát nyújtják. Talán ez a változatosság az, ami valódi jelenéssel bír.

